

Ledán M. István*
Érköbölkút

Lehet, nem lehet?***

Azt a megtisztelő feladatot kaptam, hogy vezessek fel három párhuzamosan zajló előadást. Ezek az előadások – az előadók és a hallgatók reménye szerint – összetalálkoznak, összeérnek majd. Szóval az a feladatom, hogy ráhangoljam a tisztelt kollégákat ezekre a párhuzamos előadásokra.

A rendelkezésemre álló félórát arra használom, hogy vitatkozzam egy nyolcvanéves híres-hírhedt szöveggel, amelyet Makkai Sándor írt 1937-ben. Ez az írás a lelombozó *Nem lehet* címet viseli¹ (mármint nem lehet kisebbségként létezni), és annak idején szó szerint kiverte a biztosítékot az erdélyi értelmiségiek körében. Rengetegen reagáltak erre az írásra. A reakciók alaphangja akkor az volt: „Lehet, mert kell”.² A 80-as évek végén érthető okokból újra terítékre került a téma. Világi és egyházi értelmiségiek – többek között Cs. Gyimesi Éva, Kozma Zsolt és Visky Ferenc³ – feszegették a kérdést: lehet, vagy nem lehet, s ha lehetetlen, hogyan lehet/kell mégis?

Nem tudom, hogy a téma felvetésekor (*Apadó egyház, növekvő felelősség?*) a szervezők gondoltak-e Makkai Sándor *Nem lehet* írására. De számomra a cím azt sugallja, hogy újra egy olyan szimbolikus vízváltatóhoz értünk (Trianon 100 – egyesülés 100), amikor ismét fel kell tennünk magunknak a kérdést: lehet – nem lehet?

1. Makkai Sándor persze kifejezetten a kisebbségi létről beszél, és nem az apadó vagy fogyatkozó egyházzról/egyházakról, ám a kettő összefügg. Tegyük fel a kényelmetlen és torokszorító kérdést: kisebbségben élni nem azt jelenti-e, hogy törvényszerűen egyre kisebbek és kisebbek leszünk? Nem azt jelenti-e, hogy valameddig ugyan elodázhatóan, de visszafordíthatatlanul el fogunk fogyni? És ha így gondoljuk, akkor vajon kizárólag a számok, a statisztika kényszerít-e arra, hogy így gondoljuk? Csak összevetés- és párhuzamképpen: az észtek

---

* Ledán M. István (Sepsiszentgyörgy, 1975) református lelképásztor, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben folytatott teológiai tanulmányokat (1995–2000). Lelkészi munkája mellett latinból fordít, illetve szerkesztője a *Laudator temporis acti* nevű latin nyelvű blognak. 2018-ban abszolvált a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktori iskolájában. Kutatási területe: az ógörög sírfeliratok vizsgálata az újszövetségi eszkatológia vonatkozásában.

** Ez az írás annak a felvezető előadásnak szerkesztett változata, amely 2018. október 16-án, hangzott el Szovátnán az Erdélyi Református Lelkészerterkezleti Szövetség Apadó egyház, növekvő felelősség? témájú konferenciáján.

¹ Makkai Sándor: Nem lehet. In: *Láthatár* 2. (1937/2), 49–53.

² Vö. Reményik Sándor: Lehet, mert kell. In: *Ellenzék* LVIII. (1937/39), febr. 17.

³ Cseke Péter (szerk.): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Mentor, Marosvásárhely 1995.

szűk kilencszáz ezren vannak, apadó tendenciákkal, 25 százalékos orosz kisebbséggel, miközben nem sűrűn van nemzethál-félelmük. Tudom, az észteknek saját államiságuk van, és ez egy egészen más helyzet. De gyorsan hozzáteszem: történelmük jelentős részében ez nem így volt. A 2. századtól a 7. századig Európa lakossága folyamatosan csökkent, miközben az európai népeknek feltehetően ritkán jutott eszébe, hogy belátható időn belül el fognak tűnni. Nos ha úgy gondoljuk, hogy kisebbségben élni annyi, mint egyre kisebbnek és kisebbnek lenni, és végül szükségszerűen eltűnni, bármit is mondjunk, elsősorban nem a statisztikákból, hanem sokkal inkább a saját közérzetünkől, vagy még inkább az erdélyi magyarság általános közérzetéből indulunk ki.

Hajlamosak vagyunk ugyanis a kisebbségi létmódot úgy fogni fel, mint egy traumát, mint minden gond ősforrását. Úgy gondoljuk, hogy kisebbségiként létezni állandó negatív életérzés, olyan, mintha élethosszig mellünkre tűznék a gyászszalagot. Ez öreg hiba. Pontosán ebbe a hibába esett Makkai Sándor is. Írásának egyik fő tétele az, hogy a kisebbségi kérdés megoldhatatlan. Egyszerűen elképzelhetetlen a kisebbségi életnek emberhez méltó elrendezése, mert maga a kisebbségi „kategória” emberhez méltatlan és lelkileg lehetetlen.⁴ Makkai ezt írja:

„A kisebbségi sors nem politikai lehetetlenség, vagy legalábbis nemcsak az, hanem *erkölcsi lehetetlenség*.”⁵

Emellett ezt is megfogalmazza:

„Eltekintve tehát attól, hogy a kisebbségi sors politikai, gazdasági, szociális, vagy kulturális szempontból elhordozható-e, vagy nem, mindezek mindezek mögött, legmélyebb gyökerében elviselhetetlen, mert *merőben ellenkezik az emberi méltósággal* [...]”⁶

Kisebbségben élni tehát azt jelenti, hogy lefokozott életformák között élünk, így pedig a szó európai értelmében nem lehet embernek lenni. Kisebbségiként emberi méltóságunkban szenvedünk sérelmet.

Igaz-e ez? Igaz-e, hogy a kisebbségi lét, bármilyen vonatkozásban (magyar-ként vagy reformátusként) emberhez méltatlan, lelkileg és morálisan lehetetlen állapot? Feltűnő, hogy Makkai végig emberről, emberi méltóságról beszél. De mi a helyzet a hívő emberrel? A hívő ember méltóságával? Én úgy tudom, hogy a kisebbségi létmód a hívő ember természetes és magától értetődő állapota.

Isten népe a legkisebb minden nép közül (5Móz 7,7). A tanítványi közösség kicsiny nyáj (Lk 12,30). Pál a legkisebb az apostolok között (1Kor 15,9). Isten népe mindig kisebbségiként érzékeli önmagát. Ez nem valamiféle hívő komplexus, hanem abból a felismerésből fakad, hogy Istenhez vagy akár a teremtett világhoz viszonyítva magam, parányi vagyok. Abból a felismerésből fakad, hogy elég képzeletben egy kicsit arrább tolnom a határokat, elég kilépnem a kom-

⁴ Makkai Sándor: *i. m.* 50.

⁵ Uo. 53

⁶ Uo. 51–52.

fortzónámból, és az addigi többségi létmódból rögvest kisebbségi létmódba lépnek. A többségi és kisebbségi létmódok, a hatalmi és alávetettségi helyzetek állandóan, voltaképpen napi szinten, akár óránként váltakoz(hat)nak az ember életében. Valójában folyton kilépünk ezekből az állapotokból, illetve belépünk ezekbe az állapotokba.

Hadd illusztráljam az előbbi gondolatokat egy közérthető és egyszerű példával. Legyen példázatbeli emberünk egy bukaresti román, aki életében először jár Erdélyben, Kolozsváron. A Bocskai, alias Avram Iancu tér felől közeledik a Protestáns Teológia Intézet épülete felé. Ismerős és otthonos térben mozog: közepen ott van a Iancu-szobor és a hagymakupolás, impozáns katedrális. Szóval emberünk teljesen otthon érzi magát. Ám kíváncsiságból belép a Protestáns Teológia Intézet kapuján, ahol egy egészen más atmoszférájú világ fogadja őt. Ha pechje van, és egy elsőéves székelyföldi teológustól kér információt, az tört románsággal fogja elmagyarázni neki, hogy mégis milyen hely az, ahová becsöppent. Ez a bukaresti román ember úgy érezheti, hogy Románia kellős közepén hirtelen kilépett Romániából, és ha kellőképpen ostoba, ezt óriási frusztrációként éli meg. A történet persze megfordítható: a tömbmagyar területről érkező elsőéves teológus lép ki az alma mater biztonságából a kolozsvári térbe. Nos a helyzet az, hogy állandóan átjárunk egyik létmódból a másikba, ráadásul a legtöbbször úgy, hogy ez nem okoz különösebb megrázkódtatást számunkra.

Ugy gondolom, hogy a kisebbségi állapotot nem elviselni kell valahogy, nem túlélni kell, és persze tetszelegni sem kell ebben az állapotban. A kisebbségi létmódot el kell fogadni, mivel ez egyáltalán nem ellenkezik az ember, a hívő ember méltóságával. Sőt inkább hozzátartozik a hívő ember méltóságához. Rendben, de mit nyerünk ezzel? Mit nyerünk azzal, hogy a kisebbségi létet úgy fogjuk fel, mint az ember természetes és magától értődő állapotát? Azt, hogy nem úgy tekintünk rá, mint valami feldolgozhatatlan traumára, mint minden bajunk ősforrására, vagy mint összeszorított fogakkal vállalt mártíromságra. Nem azzal kelünk, és nem azzal fekszünk, hogy jaj, mi kisebbségek vagyunk; hogy jaj, balsors és magyar átok: én egy kisebbségi vagyok. Hanem egyszerűen kisebbségek vagyunk, kisebbrendűségek és ugyanakkor felsőbbrendűségek komplexusok nélkül. Ez jelentősen javítaná közösségi közérzetünket.

2. Csakhogy bárhogy is gondolkodjunk a kisebbségi létről, tény, hogy az erdélyi magyar közösség, s ezen belül református egyházunk nagyjából a nyolcvanas évek közepétől apadó tendenciát mutat. Az apadást, a lemorzsolódást pedig aligha tarthatjuk az egyház vagy bármilyen más közösség természetes állapotának. Ellenkezőleg, az egyház egyik ismérve éppen az, hogy – számbelileg is! – gyarapszik (vö. ApCsel 2,47). Mi azonban – évről évre, évtizedről évtizedre – megállíthatatlanul fogyunk. Úgy tűnik, hogy ez a tendencia nem változik. Az apadásban az a legfélelmetesebb, hogy nem látszik semmiféle pozitív irányba mutató változás.

Makkai írásának másik fő tétele ez:

„[...] el lehet viselni a szegénységet, még sokkal könnyebben a külső benyomást és sérelmet, de *lehetetlen* a változás reménye nélkül mind fokozottabb mértékben érezni és hordozni az idegenséget, a szellemi értelemben vett hontalanságot, egy olyan lelki ellenségesség atmoszféra-nyomását, mely kiközösíti a kisebbséget az emberi élet tevékeny és gyümölcsöző közösségéből, a magát megvalósító nemzet előretörő sodrából.”⁷

Nála ez a gondolat is kifejezetten a kisebbségi sorssal kapcsolatos. Úgy gondolta, hogy egy kisebbségi közösség az idegenséget, a hontalanságot csakis úgy hordozhatja el, ha szíve mélyén reménykedik a változásban. 1937-ig is úgy hordozhatta el, hogy valahol a tudat alatt hitt a változás lehetőségében. Ha most felcseréljük a felcserélendőket, azt mondhatjuk, hogy a változás reménye nélkül nem lehet szembenézni a sokkoló statisztikákkal. De milyen változásban lehet reménykednünk? És miközben reménykedünk, lehet-e, szabad-e elszakadnunk a statisztikák valóságától? Ám ez felvet egy másik kérdést: lehet-e, szabad-e jövőt vázolni statisztikák alapján? Megjósolható-e a jövőnk a jelenünk alapján? Úgy gondolom, hogy nem. Ahogy olykor Pál apostol szokta: előbb emberi módon beszélek. Az emberi történelem olyan interaktív játék, amelyet pillanatnyilag hétmilliárd ember játszik. Ebből kifolyólag olyan nagy a dinamikája, hogy gyakorlatilag lehetetlen megjósolni, hogy milyen irányt vesz. A történelem s egy közösség története is meglepetések játéka. A történelem többször felülírta már a legsötétebb és a legderűsebb forgatókönyveket is. De a hívő ember nem ebben reménykedik.

Nem abban reménykedünk, hogy a történelem, egyházunk története is nyitott történet, és bármilyen fordulatot vehet, mondjuk, jelenlegi helyzetünk dacára meglepetésszerűen pozitívát is, mi a történelem Urában reménykedünk.

Hadd hívjam fel a figyelmet egy különös jelenségre, amelyet Pál apostol leveleinek olvasása közben észlelhetünk. Azt látjuk bennünk: ahogy egyre idősebb lesz, elkezd számolni Krisztus visszajövetelének késésével, és azzal is, hogy amikor az bekövetkezik, ő maga már nem lesz életben. Ezért arra kezd összpontosítani, hogy mi történik Krisztus követőjével abban a pillanatban, amikor kilép a földi életből. Azt várnánk, hogy ezzel elfordul a visszajövetel és feltámadás reménységétől, de – és ez a különös! – nem fordul el. Krisztus visszajövele – függetlenül attól, hogy az még életben találja az apostolt, vagy sem – továbbra is alappillére marad a reménységnek. Pál mindvégig úgy gondolja, hogy Krisztus nemcsak az egyént váltja meg, hogy nemcsak az egyénnek van rendeltetése, hanem az emberi történelemnek is rendeltetése van: Krisztus megváltja a történelmet is.

Mi persze korunk gyermekei vagyunk, és jó humanista alapon – érzésem szerint – egyre inkább úgy gondoljuk, hogy célja és rendeltetése csak az egyénnek van. Mintha hovatovább nem hinnénk komolyan abban, hogy a történelem egy bizonyos cél felé halad. Pedig ez a hit rendkívül gazdagító. Ha a történelemnek rendeltetése van, az azt jelenti, hogy aki a történelemben él, az a remény világá-

⁷ Makkai Sándor: *i. m.* 52.

ban él, ahol mindig újramezdődnek vagy újramezdődhetnek a dolgok. Nincs olyan, hogy minden örökre rögzítve van. Nincsenek kényszerpályák. Isten folyamatosan átrendezi az öröknek gondolt helyzeteket.

Egy bő évvel ezelőtt Gyulafehérváron sétálva, a várban szemembe ötlött egy latin felirat, amely három nyelvtani szarvashibával arról szól, hogy a román nép örök időkre és megmásíthatatlanul kikiáltotta Erdély egyesülését egész Daco-Romániával. Ez a megmásíthatatlanul, visszavonhatatlanul latinul így hangzik: *irrevocabiliter*. A szót helytelenül, egy r-el vésték fel, s mivel az I kezd lekopni a feliratról, hamarosan majd ezt lehet olvasni az épület homlokzatán: *revocabiliter*. Azaz: visszavonhatóan, megmásíthatóan. Nos ha a történelem Isten kezében van, az öröknek elképzelt status quók visszavonhatóak és megmásíthatóak. És nem feltétlenül a határok átrajzolásával.

Mindezek ellenére nem tartom károsnak, s kórosnak sem, hogy statisztikáink alapján akár nagyon sötét képet vázoljunk magunk elé lehetséges jövőként. De csak akkor, ha az a célunk, hogy sokkoljunk, felrázzuk magunkat. Azzal a ténnyel, hogy folyamatosan apadunk nemcsak nekünk, lelkészeknek vagy értelmiségieknek kell szembenéznünk, hanem szembesítenünk kell ezzel közösségeinket is. Nagyon fontos azonban, hogy közben mit gondolunk a számok mellé. Azt gondoljuk-e, hogy mi leszünk azok, akik majd utoljára bezárják az ajtót, vagy reménység ellenére is reménykedünk? Reménység ellenére reménykedni, mint tudjuk, azt jelenti: jelen körülményeink nem jogosítanak fel arra, hogy bizakodóan tekintsünk a jövőbe, mégis reménykedünk, mert az Isten kezében levő/tudott jövő felől értelmezzük a jelenünket.

Azt hiszem, hogy nem nagyon tudjuk majd kivonni magunkat az elhangzó statisztikai adatok búvköréből. Ezért nagyon fontos, hogy ne úgy tekintsünk magunkra, mint akik majd utoljára lekapcsolják a villanyt. Egyébként sem a lámpaoltogatás a dolgunk.

3. Makkai írásának harmadik fő tétele az, hogy a kisebbségi létben, ahogy lassan lemorzsolódunk, minden visszafejlődik, provinciálissá válik: a tudomány, a kultúra és még az erkölcs is. Nemcsak fogyunk, hanem lélekben is eltörpülünk: elkezdjük túlbecsülni gondjainkat, érdekeinket, értékeinket. Kiszorulunk, vagy kiszorítatunk a közéletből, és ez együtt jár azzal, hogy egyre fülledebb lesz az élet saját belső társadalmunkban. Ahogy egyre kisebbek leszünk, egyre kisszerűbbekké is válunk: jönnek a kicsinyes érdekelletétek, a személyi, családi és csoportarcok. Ez a törpeség átka, amit nem áll módunkban elkerülni.

Igaz ez? Igaz. Csakhogy ez igaz lehet bármilyen társadalomra és közösségre, arra is, amely nem kisebbségben él. Makkai Sándor úgy gondolta, hogy az erdélyi magyar kisebbségi élet provincializmusa abból adódik, hogy nincs bekapcsolva az egységes magyar nemzet áramkörébe. Magyarul: abból adódik, hogy leválasztódtunk az anyáról. Csakhogy éppen ez a provincializmus lényege, ez a makacs anyakomplexus, az a fajta gondolkodásmód, hogy oldják meg felülről, oldják meg a központból, oldják meg valahonnan kívülről a gondjainkat. A provincializmus az önbecsülés, a szó nemes értelmében vett önérzet hiányát jelen-

ti. Makkai azt írja, hogy a kisebbségi létben lehet vegetálni, tengődni, ám nem lehet fejlődni:

„[...] szolgasorsban, lefokozott életformák között hosszú időig el lehet tengődni, de nem lehet *fejlődésképes nemzeti életet élni*, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet *embernek* lenni.⁸

De hát éppen ez a provincializmus: hogy ezt elhisszük. Hogy elhisszük: csak tengődni és vegetálni lehet.

Az igazi probléma nem is annyira a fogyás, az apadás, hanem az, hogy lélekben megtörünk. A gerincnek ez a megroppanása, ez a lélekben megtöröttség – ez a provincializmus. Azt jelenti a provincializmus, hogy egy közösségnek nincs korrekt énképe. Egyszerűen nem tudja, hogy mennyit ér: vagy szánalmasan alábecsüli, vagy nevetségesen túlértékeli önmagát. Sokszor e kettőt egyszerre teszi. A provincializmusnak, vagy ami ugyanaz, a kisszerűségnek, a törpeségnek ezt az átkát pedig úgy lehet megtörni, hogy értékeket teremtünk: anyagi, infrastrukturális, szellemi és lelki javakat.

Lehet, nem lehet? – ez tehát újra a kérdés. Ha visszatekintünk Makkai Sándor *Nem lehet* írásának megjelenése óta eltelt 81 évre vagy a Trianon óta eltelt száz évre, azt mondhatjuk: lehetett. 1937-ben Makkai azt írta:

„[...] a magyar kisebbségi nemzetdarabok teljesen képtelenek az életre még akkor is, hogyha az életöztön parancsára ezzel biztatják vagy hitegetik önmagukat.”⁹

Mit mondhatnánk? Elég sikeresen megönbiztattuk, megönhitegettük magunkat. Életképesnek bizonyultunk az anyáról leválasztva is. De igaz-e ez a jövőre nézve? Ha a jövő felé tekintünk – és józanul tekintünk –, mondhatjuk-e azt, hogy *lehet*? Természetesen tudom: a számok makacs dolgok, azok meg azt mondják, hogy nem lehet / sokáig már nem lehet, de az életöztön, egy közösség életöztöne is makacs tud lenni.

Van Jungnak egy rokonszenves elmélete az álmokról. Azt mondja, hogy álmaink visszavisznek bennünket a múltunkba, szembesítenek azzal, hogy hol és mit rontottunk el, csináltunk rosszul. Ez a szembenézés fontos. De ennél is fontosabb, hogy álmaink a jövő felé irányítanak, és arra ösztönöznek, hogy azt kérdezzük: mit csinálhatunk jobban?

Úgy gondolom, nagyon fontos:

- hogy ne traumaként éljük meg a kisebbségi léthelyzetet, és ne úgy tekintsünk rá, mint amely minden bajunk ősforrása, hanem úgy, mint amely az ember, a hívő ember természetes és magától értetődő állapota. Ez javítaná közösségi közérzetünket.
- nagyon fontos továbbá, hogy reménység ellenére is reménykedjünk, azaz a valóban aggodalomra okot adó statisztikáink ne okozzanak számunkra csőllátást;

⁸ Makkai Sándor: *i. m.* 51.

⁹ Uo.

– és végül fontos, hogy értékteremtéssel emelkedjünk fölül az örökké kísértő provincializmuson.

Befejezésül és zárógondolatként hadd reagáljak még a szervezők által megfogalmazott címre. A cím végére nem pont került. A pont azt jelentené: apadó egyház, növekvő felelősség. Punktum. A cím nem felkiáltójeles. A felkiáltójel ilyesmit jelentene: Vigyázat! Meredek lejtő következik, a kereszt súlyosabb lesz. Kifejezhetne esetleg óhajt is: nagyobb terhet óhajtunk a vállunkra venni. A cím végére azonban kérdőjel került. Úgy érzekelem, hogy a kérdés nem költői, és ezért három mondatban válaszolok rá. Fordítsuk meg a címbéli kérdést: növekvő egyház – kisebb felelősség? Nyilván nem. Egyszerűen felelősség, ahogyan az apadó egyház is.

Zárzó

Ilyen komoly horderejű kérdésekről elmélkedve talán elvárható, sőt kötelező, de mindenképpen elegáns lett volna némi borúlátás, egy jó adag pesszimizmus.

Bocsánatot kérek, amiért senkit sem sikerült kétségbe ejtenem.

Felhasznált irodalom

Cseke Péter (szerk.): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 1995.

Makkai Sándor: Nem lehet. In: *Láthatár* 2. (1937/2), 49–53.

Reményik Sándor: Lehet, mert kell. In: *Ellenzék* LVIII. (1937/39), febr. 17.

* * *

In this paper, which is a edited version of a short lecture, we discuss some existential questions of the Transylvanian Reformed Church. Our primary aim is to confute the upsetting statement made by Sándor Makkai, the former bishop of Transylvanian Reformed Church, in 1937, namely that it is morally impossible to live in minority, since the minority life is entirely opposite to human dignity.

Keywords: Bishop Sándor Makkai, human dignity, Transylvanian Reformed Church, minority.